

УДК 811.112.2 - 115

Данилюк К.В., Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили, м. Миколаїв, Україна

Данилюк Катерина Валеріївна – викладач кафедри теорії та практики перекладу і німецької філології. Займається дослідженням категорії інтертекстуальності, її лінгвістичних та екстралінгвістичних засобів вираження

Лінгвістичні та екстралінгвістичні засоби інтертекстуальності в повісті У. Пленцдорфа “Нові страждання юного В.”

Дана стаття присвячена проблемі інтертекстуальності літературного твору на прикладі німецької повісті Ульріха Пленцдорфа “Нові страждання юного В.”. Предметом дослідження є особливості мовностилістичної реалізації концепції інтертекстуальності в тексті пародії. Через аналіз структурно-композиційних та мовних засобів, які слугують для створення ефекту пародійності, була встановлена жанрова та мовна концепція повісті.

The given article is devoted to the problem of intertextuality of literary work, illustrated by the example of U. Plenzdorf's story “New sufferings of the young W.”. Subject of our research shall be seen in peculiarities of linguistic and stylistic realization of intertextual concept in the text of parody. Due to the analysis of structural compositional and linguistic means, serving to create parody effect, it was possible to determine genre and language concept of the story.

Явище інтертекстуальності давно привертає увагу літературознавців і лінгвістів. Її теорія зародилася всередині минулого століття і виявила собою перехід на новий рівень інтерпретації художнього тексту. Але ще М.М.Бахтін відзначав включення у текст елементів інших текстів, говорячи про “чужий голос”, “діалог” у художньому тексті [7]. Літературознавчий підхід припускає вивчення проблеми інтертекстуальності з погляду літературних впливів, лінгвістичний же підхід припускає вивчення асоціацій, що виникають у читача в процесі впізнавання у тексті слідів інших текстів.

Ця проблема виявляється частиною проблеми читацького сприйняття. Відомо, що зовсім нова інформація сприймається читачем з більшою силою. Він часто навіть неусвідомлено намагається знайти в незнайомому тексті щось йому вже відоме. Автор, включаючи у текст твору цитати з інших текстів або алюзії до відомих подій, розраховує на те, що ці включення будуть упізнані читачем і таким чином створять ілюзію загальної пам'яті автора й читача, що допоможе читачеві сприйняти художній твір відповідно до авторського задуму.

Відповідно до твердження Г.А.Фролова, “створені сторіччя тому, твори минулих епох не втрачають свого значення для нас, зберігають

здатність служити новим поколінням, залишаються істотним чинником наступного розвитку” [5, 32].

Час появи роману І.В.Гете “Страждання юного Вертера” – 1774 рік. Через два сторіччя вертерівська тема одержує нове специфічне втілення в літературі Німецької Демократичної Республіки. Проблема ставлення до Гете мала найважливіше культурно-політичне значення. У цьому сенсі безсумнівний інтерес для з'ясування характеру відношень літератури НДР до класичної спадщини являє собою повість молодого прозаїка Ульріха Пленцдорфа “Нові страждання юного В.”. Два сторіччя, сповнені гострими історичними катаклізмами, відокремлюють два твори: роман І.В.Гете й повість У.Пленцдорфа. Але тема й герої залишаються колишніми. У центрі художнього зображення знову стоїть людина зі своїми почуттями й думками, яку нерозуміло суспільство і яка ізолювала себе від нього. Розмірковуючи про досягнення гармонії особистості з навколишньою дійсністю, з іншими людьми, особистості з її ідеальними устремліннями й реальними справами, Ульріх Пленцдорф звернувся до літературного досвіду Гете. “Страждання” вертерівського героя перенесені на ґрунт нової історичної дійсності. Вони продовжені стосовно долі молодого робітника-будівельника Едгара Вібо.

Прочитавши два твори, відразу можна

зробити висновок про те, що сюжетна структура й система персонажів повісті Пленцдорфа являється собою сучасний варіант історії, розказаної Гете: парубок Едгар Вібо йде з життя, не реалізувавши себе як особистість. Для чого ж сучасному письменникові знадобилася гетівська модель взаємин парубка з навколишнім суспільством? Чому, розповідаючи про долю молодого німця середини ХХ-го сторіччя, У.Пленцдорф вважає істотною паралель до персонажа класика Гете? Напевно, для нього важливо було не обмежити випадок Едгара Вібо приватною долею робочого хлопчика. Відчувалася необхідність розглянути проблему на широкому тлі національного життя. Тут явна подібність двох текстів у цілому, але серйозне розходження їх у деталях: все високе “знижено” до рівня тривіального. Наявний класичний прийом “зниження”, що є одним із провідних засобів створення пародійного ефекту. У своїй повісті У.Пленцдорф пародіює почуття парубка, свого сучасника, який хоче поставити свої відчуття нарівні з почуттями романтичного Вертера, але явно не доріє до цього. Саме цим цілям пародизації внутрішнього світу молодих людей 70-х років служать і сюжетна структура, і система персонажів, і ціла низка деталей повісті Пленцдорфа, які асоціативно пов’язані з романом Гете.

Мова в обох творах піде про “страждання”, але в тексті повісті У.Пленцдорфа вони будуть “новими”, сучасними. Автор у цьому випадку задає інший напрямок читачького сприйняття старого сюжету. В романі Гете повертає до себе увагу той факт, що місце, звідки Вертер в основному пише листи, – це сільська місцевість Вальхайм. Письменник навмисно використовує вигадану назву, про що він сам повідомляє читачеві, у той час як У.Пленцдорф вказує зовсім реальні просторово-часові координати. Такі точні, ділові вказівки “принижують” оповідання, позбавляють його романтизму порівняно з текстом Гете, де невідомі місцевості навівають сентиментальні, романтичні мрії. Це – на стилістичному рівні, а на змістовому – автор, вказуючи реальні часово-просторові координати, вимагає в читача звернутися до історії, відтворити в пам’яті або поглибити свої власні фонові знання. У.Пленцдорф починає свою повість немовби з кінця. У Гете теж можна спостерігати аналогічну побудову початку роману: він починається з кінця, розповідь йде від імені автора-“видавця”, що вводить читача у суть справи, але тут немає позначення фіналу. У Гете – це елемент інтриги, крім того, він підкреслює роль художнього вимислу, він говорить про зміну власних імен. І те, що в Гете є підкреслено вигаданим, у Пленцдорфа претендує на

підкреслену автентичність і вірогідність.

Розповідь у романі Гете “Страждання юного Вертера” (текст-оригінал, далі – ТО) побудована у формі листів головного героя Вертера до свого друга. Можна говорити про послідовність розвитку подій, тому що листи розташовані у хронологічному порядку. Форма суб’єктивної розповіді, характерна для ТО, збережена й у тексті пародії (далі – ТП). В обох випадках, це переважно монолог-звіряння, що виступає як засіб розкриття внутрішнього змісту особистості, її заповітних і захованих від зовнішнього спостереження імпульсів. Однак це не листи, і при першому прочитанні взагалі важко зрозуміти, хто спілкується й з ким. Можна тільки бачити, що це діалог, ізольовані репліки, але хто їх вимовляє – немає ніяких вказівок.

Ідентифікація мовця відбувається на основі значеннєвого змісту висловлювання, тобто з реплік виступає образ того, хто говорить, тому що в діалозі називаються також імена тих, про кого мова йде. Таким чином, шляхом аналізу, домислювання вдається встановити особистість мовця. Після кількаразового прочитання тексту можна зрозуміти, що тут використано такий стилістичний прийомом, як поліфонія, або багатоголосся.

У повісті, що має таку складну композиційно-мовну структуру, де оповідь ведеться декількома оповідачами, що змінюють один одного, без спеціального маркування лексичними засобами, основний голос належить самому загиблому Едгару Вібо, тобто провідною формою оповідання є так звана “Ich-Form”. Основна оповідь в ТП ведеться самим Вібо, а репліки інших героїв слугують для ускладнення даної форми оповіді. Як уже було сказано вище, Вертер пише листи своєму другові. А Едгар Вібо, як сучасна людина, що може насолоджуватися всіма досягненнями цивілізації, посилає своєму другові запис на магнітофонній стрічці. І змістом цієї стрічки є ніщо інше, як цитати з тексту роману Гете. Едгар Вібо намагається зіставити себе з гетівським героєм. Це зіставлення реалізується в ТП включенням цитат із ТО у моменти найбільшого внутрішнього напруження головного персонажа повісті. Так, у тексті повісті Пленцдорфа звучить голос самого Гете. Тут її автор виходить на інший рівень інтертекстуальності – цитацію. У тексті повісті У.Пленцдорфа графіка й орфографія цих цитат стилізовані під розшифрований магнітофонний запис. Цитований текст не збігається повністю з текстом роману Гете. Іноді деякі фрази випускаються, або ж відбувається злиття двох самостійних висловлювань в одне. Але істотним є те, що всі перетворення відбуваються тільки на

основі ТО без яких-небудь авторських доповнень і модифікацій. Цитат у вигляді розшифрованих магнітофонних стрічок у тексті повісті сім.

У романі І.В.Гете діють наступні основні особи: Вертер, Шарлотта (Лотта), Альберт (наречений, а згодом чоловік Лотти) і друг Вертера Вільгельм. От яких героїв представляє нам Пленцдорф: Едгар Вібо, Чарлі, її наречений і далі чоловік – Дітер і друг Едгара Віллі. Основна сюжетна лінія, як у романі, так і в повісті – любовний трикутник, тема “третього зайвого”.

Споконвічна тема “любовного трикутника” переноситься з часу Вертера у двадцяте сторіччя. І аналіз імен вказує на новий час, “нові” страждання учасників трикутника. А, як відомо, “часова орієнтація оповіді – одна з найбільш істотних характеристик художнього тексту, тому що вона визначає характер використовуваних автором твору мовних засобів” [2, 27].

Зіставляючи ТО й ТП, не можна не побачити велику різницю у використанні авторами лексичного матеріалу. Роман Гете – еталон класичної прози, він є шедевром періоду романтизму. Мова Гете буває піднесеною лексикою. У ТП лексика зведена до простої розмовної, часто фамільярної, інколи навіть знижена до вульгарної. Це – молодіжний сленг, який просто кишить “імпорними словами”, і навряд чи за допомогою такої лексики можна передати глибину почуття любові до жінки, показати щире страждання. Едгар – сучасний парубок, у якому читач не почуває здатності до справжньої любові, бо той лише намагається зрівняти, зіставити свої “страждання” з любовними муками Вертера. Його духовний світ занадто вбогий і вузький, без того духовного багатства, яке є у Вертера. Про це свідчить мовлення й мислення Вібо. Порівнюючи Пленцдорфа з Гете, не знаходиш навіть слів, які можна було б зв'язати з поняттям “любов”, це просто похоть, заклик плоті, прояв тваринного начала. Використовуючи молодіжний жаргон, У.Пленцдорф навмисно поглиблює стильове розходження двох творів. Про ті самі речі обидва героя говорять по-різному. І саме аналіз подібних прикладів дає можливість зробити висновок про виникнення *відтінку пародійного зниження високого класичного стилю, тобто ефекту пародійності*.

Головні герої живуть у різні сторіччя, Вертер – у XVIII, а Вібо – у XX сторіччі, і обидва вони сучасні. Обидва вони малюють і складають вірші. Але Вертер малює все прекрасне, що він бачить, а це діти, яких він зустрічає, селяни й, звичайно ж, природа. Вібо ж малює картини з **абстрактною тематикою**, але ця абстрактність не можна

якнайкраще підкреслює абстрактність – безглуздість життя Вібо. Під час прочитання двох творів народжується відчуття майже абсолютної несумісності обох персонажів. І начебто можливість розуміння одного іншим виключається. Постійно відчуваєш цю відстань між ними.

Едгар Вібо дуже впевнений у собі, для нього не існує ніяких перешкод, щоб домогтися жінки. Він з'являється перед читачем у ролі Дон Жуана, “пожирателя” жіночих сердець. Як і Вертер, Вібо намагається намалювати свою кохану й залишає цей малюнок собі. Але Пленцдорф пародіює тут саму ситуацію, що полягає в наступному: Вертер з любов'ю малює портрет Лотти, а Чарлі, заздалегідь будучи впевненою в нездатності Вібо до малювання, сама приходить до нього, щоб він її намалював.

Від самого початку Вібо сприймає книгу про Вертера як безглуздий курйоз, йому просто хотілося здивувати свого друга. Але потім вона поступово починає заворожувати його, та захоплює його тут більше не сама книжка, а продовження розпочатої гри, доведення її до кінця. Едгар відчуває подібність ситуацій, у які він потрапляє, із ситуаціями в романі Гете. Нові страждання Вібо полягають ще й у тому, що *він потрапляє у полон книги Гете*. Вертер остаточно вирішує покінчити життя самогубством, пише листа до Лотти за три дні до Різдва, 21 грудня, коли він і вирішує вдіяти так, як задумав. За три дні – фатальний момент. Він хоче зробити “подарунок” Лотті, звільнити її від себе.

Усе ясніше і яскравіше вимальовується моральна, духовна смерть Вертера. У свою чергу в Едгара Вібо була єдина мета – він повинен був реалізувати свій життєвий проект – створити розпилувач, який би дозволив ошадливіше й краще використовувати фарбу. Він усамітнюється, щоб довести свою винахідливість. Також, як і в тексті роману Гете, у повісті Пленцдорфа мають вирішальне значення ці три фатальні дні (три дні до Різдва Христового), які виділив собі Вертер для того, щоб дожити життя й потім усвідомлено вмерти.

Тільки у тексті пародії ці три дні (також три дні до Різдва) відводить для життя головного героя молодий хлопець, що приїхав на бульдозері знести будиночок Едгара. Він дає йому три дні, щоб покинути це житло. І так це й відбувається, тільки Едгар Вібо гине в результаті нещасного випадку. Незважаючи на безсумнівну подібність, доля Едгара Вібо зовсім інша, ніж доля Вертера. І все-таки після прочитання книги читача не залишає почуття того, що розказана історія теж по-своєму трагічна. Тут можна поміркувати на тему, що послужило причиною загибелі обох героїв. Це воля, або доля, або ж обставини. Вертер і Вібо самі

створюють свою долю. Вертер свідомо йде з життя, а Едгар є жертвою обставин. Але якби він використовував свій шанс, що був у нього внаслідок впливу книги про Вертера, він міг би стати іншою людиною. Виходить, можна стверджувати й те, що він теж сам вирішує своє життя.

Вертер зробив висновок про неможливість знайти себе в умовах соціальної нерівності, байдужості до духовного, людського змісту в особистості. Пройшло двісті років, і юний В. мучиться старими “новими стражданнями”. Виходить, незважаючи на хід часу, не ужиті причини, що їх викликають. У порівнянні з гетівським Вертером герой Пленцдорфа більш широко й багатообразніше пов’язаний з життєвою реальністю; він переживає й любовну невдачу, і конфлікт, що виріс у виробничій сфері, і конфлікт із оточуючими.

Обидва герої йдуть із життя, не реалізувавши своїх можливостей повною мірою. Однак, автор “Вертера” не ставив питання про відповідальність особистості за власну долю й долю світу. А Пленцдорф, використовуючи попередній досвід, більш вимогливо ставиться до людини.

Як уже зазначалось вище, автор повісті про Вібо використовує реальні просторово-часові координати: дія відбувається у другій половині ХХ сторіччя у Міттенберзі та Берліні. Така вказівка на реальність не повинна залишатися поза увагою читача, бо автор таким чином повідомляє: “Ключ до розуміння твору – історія”. І тому аналізувати пленцдорфівський доробок треба крізь призму історичної ситуації, в якій опинилась Німеччина у другій половині ХХ сторіччя.

Німецька державність була ліквідована, суспільство губить свою національну ідентичність, молодь “виховується” на “чужому”, її приваблює “заборонене” західне, продиктоване США. Західний вплив відчувається у всіх сферах життя [6, 76-87]. Саме цю ситуацію чітко відображає в своїй повісті Пленцдорф. По-перше, американський вплив відчувається вже в іменах головних героїв. Edgar (Ed), Charlie, Willie – це все американізм. По-друге, елементи молодіжної моди, які зображені в повісті (“die echten Jeans”, “kurze Röcke”, “lange Haare” і т.п.), це теж вплив Америки. По-третє, використання в мовленні американізмів в чистому вигляді: “old”, “high”, “jump”, “hält eine Speech”, “Blue-jeans-Song” і т.п. Молодь, відчуваючи американську “демократію”, її всездозволеність, шукає нові способи розваг, знаходить їх в атрибуті американської молодіжної моди – в наркотиках (гашиші та опіумі). І навіть пародію на цей бік молодіжного життя легко впізнати в

творі Пленцдорфа (див. 9, S.31).

Через такий вплив прискорюється процес інтернаціоналізації культури, який створює чималі проблеми для розвитку національних рис культури Німеччини. Люди були позбавлені можливості користуватися культурними здобутками минулих часів [6, 320-321]. Це пояснює той факт, чому герої повісті не впізнають у словах Едгара геніального літературного доробка національної спадщини німецького народу. Так звані “культурні революції” супроводжувалися винищенням багатьох пам’яток культури [6, 320]. Пленцдорф пародійно обіграє цю ситуацію, змусивши свого героя віднайти літературну пам’ятку ХVIII сторіччя в туалеті, а не на книжній полиці, як це мало б бути.

Індустриалізація сучасної культури призвела до суперечливих наслідків. З одного боку, технічні удосконалення сприяють тиражуванню музичних та художніх творів, і вони стають доступними для широких мас населення, а з іншого – така загальна доступність перетворює мистецькі твори на предмет побутового споживання й знецінює їх. Спрошеність сприйняття призводить до різкого зниження емоціонального впливу на особистість. Потрапивши до рук обмеженого, неосвіченого Едгара, книга Селінджера “Над прірвою у житті” в трактовці тінейджера набуває статусу книги “для розваги”, Едгар розуміє в ній тільки поверхове, а все, що лежить вглибині, тобто сутність цієї книги він не може досягнути. Пекучою проблемою того часу була масова неписьменність [6, 324]: у творі Пленцдорфа немає жодної вказівки на значну освіченість Едгара. Саме тому герой Пленцдорфа не пише, а надиктовує на магнітофонні стрічки листи до свого друга. Таким чином автор висміює всю нікчемність та занедбаність освітнього розвитку країни: людей навчили користуватися “благами” епохи науково-технічної революції (в тексті цим благом є магнітофон), але забули навчити елементарному – грамотно мислити.

Друга світова війна з її руйнівними наслідками, протиборство двох військово-політичних блоків, урбанізація відірвали людей від традиційної культури. Відроджений модернізм ґрунтувався на запереченні традицій класичного мистецтва, відзначався прагненням створити таке “нове”, яке суперечить встановленим естетичним поняттям. Провідна роль утвердилася за безпредметним абстрактним мистецтвом [6, 330]. Отже, Едгар Вібо виявляється “митцем” свого часу. Але, читаючи твір, стає зрозумілим, що для читача важливим моментом повинен бути не той факт, що Едгар малює, а саме те, що він про це думає, як він сам сприймає своє “мистецтво”. Словами

свого героя автор висловлює власну думку про мистецтво модернізму взагалі – для нього це суцільне ідіотство та “nichts Echtes”, протиприродність. Ось чому в творі діти малюють краще за “художника” Вібо, тому що діти – це чисті душі, ще не спотворені тоталітарними віяннями та науково-технічним прогресом: діти малюють те, що вони бачать навколо себе, вони зображують реальні предмети, вони малюють **природу**.

Персонажі повісті спрощені й карикатурні. Автор висміює їхнє безглуздя, підкреслює, що автоматизм мови і мислення людини призводить до стандартів її поведінки, створює трагічну ситуацію – смерть у результаті нещасного випадку. Тема смерті носить у творі символічний характер. Від чого помирає Едгар? Його вдаряє струмом під час конструювання розпилювача для фарби, Едгар хотів сконструювати нову модель розпилювача, сучасну, він хотів зробити відкриття. Знову паралель з історичними подіями – науково-технічна революція. Бажання Едгара стати справжнім учасником цієї революції, а не просто споглядачем, – це і є причина його смерті, але тут смерть треба розуміти не в буквальному фізичному смислі. Присутність Едгара в повісті, тобто його роль оповідача, створює ефект не фізичної, а духовної смерті Едгара. Отже, розмовляє з читачем, з героями повісті, розповідає насправді не Едгар, а його померла душа. Без духовних цінностей (а Едгар у своєму житті нічого насправді не цінував), без справжніх почуттів (Едгар ніколи в житті не переживав справжніх почуттів) душа юного Вібо помирає, не витримуючи натиску та “гонки озброєнь” науково-технічної революції тих часів. У такому ракурсі бачення твору вважаємо можливим трактувати метафорично і “мотив труни” в повісті: труна – це рамки, в які була поставлена молодь у той час, труна – це обмеженість юної душі.

Отже, страждання Едгара Вібо – це страждання його душі, що страждає **по-новому**: душа юного героя XVIII сторіччя (Вертер Гете) страждає від надлишку почуттів, яким не

судилось вирватись назовні назустріч взаємності, а душа юного героя XX сторіччя (Вібо Пленцдорфа) страждає, навпаки, від відсутності почуттів, від порожнечі.

Підсумовуючи усе вище зазначене, можна зробити наступні узагальнення:

- повість Пленцдорфа є художньою реакцією на реальні історичні події, які відбувались у 50-70 рр. XX ст. у НДР, і є історичною;
- пародійне зображення вище зазначених історичних подій свідчить про те, що “Нові страждання юного В.” – це пародія на суспільний устрій НДР тих часів;
- головна проблема повісті і предмет пародіювання – розвиток національної самосвідомості та становлення національної самоідентифікації внутрішнього світу молоді Німеччини в післявоєнні роки.

Лише здійснивши лінгво-поетичний аналіз твору Пленцдорфа, можна наблизитись до вирішення проблеми інтертекстуальності “Нових страждань юного В.”, тобто відповісти на питання: “Чому і з якою метою Пленцдорф обрав саме роман Гете “Страждання юного Вертера” в якості матеріалу для цитування?” По-перше, автора повісті турбувала проблема втрати німецьким народом (особливо молоддю) своїх національних коренів та традицій, калькування іншокультурних ідей. У такому ракурсі головною метою автора було підібрати такий твір, який би спровокував стрімке відродження та продовження німецьких демократичних та революційних традицій. Серед таких творів найяскравіше виділялись твори класика Гете з його гуманістичними ідеями. По-друге, повість Пленцдорфа – це твір про молодь і зорієнтований на молодь. Це означає, що перед автором стояла задача привернути увагу до національної ідеї саме молодь, тому що молодь – майбутнє нації. З цієї причини й обирається твір Гете, тому що він теж про молодь, але про молодь з яскраво вираженою національною самоідентифікацією. Пленцдорфа турбує занедбаність душ молоді,

Література

1. Бураков Ю.В., Кипаренко Г.М., Мовчан С.П., Мороз Ю.М.. Новітня історія: 1945-1996 рр. – Львів: Студія, 1996. – 352 с.
2. Гете И.В. Страдания юного Вертера. Фауст. Стихотворения. – М.: Пушкинская библиотека, 2003. – 752 с.
3. Интертекстуальные связи в художественном тексте. – СПб.: Образование, 1993. – 148 с.
4. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман // Вестник МГУ. – Серия 9. – Филология. – 1995. – № 1. – С. 97-124.
5. Науменко А.М. Філологічний аналіз тексту: Основи лінгвопоетики. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2005. – 416 с.
6. Фролов Г.А. Наследие романтизма в литературе ГДР. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1987. – 208 с.
7. Bachtin M.M. Die Ästhetik des Wortes / hrgs. von Rainer Grüberl – Frankfurt am Main, 1979. – 514 S.
8. Goethe J.W. Die Leiden des jungen Werther. – Frankfurt am Main: Insel Taschenbuch Verlag, 1984. – 232 S.
9. Plenzdorf U. Die neuen Leiden des jungen W. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Taschenbuch Verlag, 1983. – 148 S.
10. Textbeziehungen: Linguistische und literaturwissenschaftliche Beiträge zur Intertextualität / hrgs. von Joseph Klein, Ulla Fix – Stauffenburg, 1997. – 215 S.
11. Weimann R. Goethe in der Figurenperspektive // Sinn und Form. – 1973. – №1. – S. 22-43.